

УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.241.2

М.М. Галелюк, Н.І. Горбаль
Національний університет “Львівська політехніка”

ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

© Галелюк М.М., Горбаль Н.І., 2008

Визначено поняття “фактори КСП підприємства” й подано класифікацію таких факторів. Виділено специфічні чинники забезпечення КСП вітчизняних машинобудівних підприємств, зокрема за допомогою “ромба Портера”.

Definition of the term “factors influencing firm’s competitiveness” and classification of them are proposed. Specific factors influencing competitiveness of the Ukrainian machine building companies are shown.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Під конкурентоспроможністю (КСП) підприємства розуміють його здатність досягати конкурентних переваг над іншими підприємствами на конкретному ринку [1]. Проблема підтримки на належному рівні КСП підприємств провідних галузей національної економіки, зокрема машинобудівного комплексу, у сучасних умовах набуває надзвичайно важливого значення. Для визначення джерел КСП машинобудівних підприємств, на основі яких і розроблятимуться тактичні та стратегічні заходи управління КСП, необхідно проаналізувати фактори її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне та методологічне розроблення питань, пов’язаних з аналізом чинників забезпечення КСП підприємства, міститься в роботах таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Г. Л. Азоев, І. М. Акімова, І. Ансофф, В. О. Винокуров, А. Е. Воронкова, А. П. Градов, П. В. Забелін, Ю. Б. Іванов, М. О. Кизим, О. Є. Кузьмін, Дж. Макартур, І.О.Піддубний, В. С. Пономаренко, М. Портер, Дж. Робінсон, М. М. Треньов, О. М. Тридід, Р. А. Фатхутдінов, А. Чандлер, О. П. Челенков, В. Г. Шинкаренко.

Цілі статті. Метою статті є формування визначення поняття “фактори КСП підприємства” та їх класифікації, а також аналізування специфічних чинників забезпечення КСП власне машинобудівних підприємств України.

Виклад основного матеріалу досліджень. Специфіка управління КСП на кожному підприємстві відрізняється внаслідок дії на нього різних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Під факторами впливу на організацію розуміють “рушійні сили, які впливають на виробничо-господарську діяльність організації і забезпечують певний рівень отриманих результатів” [2].

Вперше чинники функціонування підприємств було поділено на внутрішні і зовнішні Р. Дунканом [3], причому зовнішні включали покупців, постачальників, конкурентів, соціо-політичне і технологічне середовище і відрізнялись за складністю та невизначеністю, а, своєю чергою, складність середовища визначалась такими факторами, як: передбачуваність змін у середовищі; частота появи нових товарів; гетерогенність (різноманітність) ринків, що обслуговуються, взаємозв’язки з постачальниками, покупцями і дистриб’юторами. У пізніших працях із

менеджменту [2, 4] фактори зовнішнього середовища почали ділити на чинники прямої дії (споживачі, конкуренти, постачальники, державні органи влади тощо) та непрямой дії (міжнародне оточення, НТП, політичні й соціально-культурні події, стан економіки тощо), а до факторів внутрішнього середовища зараховувати цілі, структуру, завдання, технології та ресурси (насамперед людські) організації.

Серед факторів впливу на підприємство окремо виділяють фактори КСП. Так, Т.Савчук-Поліщук розуміє під ними “особливості економічного середовища функціонування підприємства чи самого підприємства, що здатні впливати на його КСП, тобто виступати причиною зниження або підвищення КСП підприємства”. Таким чинником може бути не лише певна складова економічного середовища або підприємства, але і процес, що відбувається в середовищі чи на підприємстві й, зокрема, певні дії суб’єктів економіки і підприємства [5]. До того ж автор ділить усі фактори на дві групи: ендогенні, що безпосередньо впливають на підприємство, та екзогенні, які, своєю чергою, поділяються на три групи (ті, на які можливим є безпосередній вплив прямих конкурентів; ті, на які можуть впливати лише суб’єкти управління; ті, на які не можуть безпосередньо впливати ні прямі конкуренти, ні суб’єкти управління), і відзначає, що конкурентні відносини виникають тільки під дією екзогенних чинників першого типу. Однак останнє твердження вважаємо неправильним, оскільки воно занадто вузько розглядає ринкові механізми й суперечить поданому самим автором визначенню поняття “чинників КСП”.

Т. Дяченко основні фактори КСП ділить на дві групи: фактори, що підлягають контролю з боку підприємства, та фактори, що не контролюються. До першої групи належать: стратегія функціонування підприємства, загальні витрати, якість товарів і послуг, технологія, навчання та підвищення кваліфікації робітників, а до другої групи – державні (система оподаткування, законодавча база галузі, освіта та навчання фахівців галузі), ринкові (вартість матеріально-технічного забезпечення та попит на товари й послуги) та природні чинники [6].

А Г. Іващенко виділяє поняття “організаційно-економічні фактори формування КСП підприємства”, під якими розуміє “сукупність складових, які визначають ефективність процесів використання і нарощування потенційних можливостей для забезпечення стійких конкурентних переваг” [7]. Та, на нашу думку, в цьому випадку має місце неспівмірне означення (надто вузьке), оскільки означуване поняття має менший обсяг внаслідок того, що автор обмежується лише організаційно-економічними умовами в загальній системі факторів. Г.Іващенко подає ієрархічну структуру організаційно-економічних факторів КСП, зокрема поділяє їх на дві основні групи: 1) зовнішні (*макро-середовища* (економічні; політичні; науково-технічні; соціальні; екологічні; культурні) і *стану та розвитку ринку і галузі* (інтенсивність змін; структура галузі та ринку)) та 2) внутрішні (*стану ресурсів* (трудових; техніко-технологічних; фінансових; інформаційних; інноваційних), *ефективності діяльності* (виробничої; фінансової; дослідницько-інноваційної; маркетингової; управлінської), *культури підприємства* (цінностей; переконань; ритуалів; табу; об’єднання зусиль та досвіду), *організаційної структури* (вертикальної та горизонтальної взаємодії організаційних елементів підприємства) [7].

На нашу думку, поняття “*фактори КСП підприємства*” доцільно визначити як чинники внутрішнього й зовнішнього середовища підприємства, що впливають на його здатність підтримувати/підвищувати КСП на ринку. До того ж вплив на КСП підприємства здійснюється через вплив на його конкурентні переваги, що є факторними ознаками для результуючої – КСП.

О.Нефедова [8] виділяє такі основні елементи внутрішнього середовища підприємства, які впливають на його КСП: виробничі можливості; система обліку; облікова політика; маркетингові дослідження; система постачання на підприємстві; логістика і збут; фінансові можливості; інформаційні ресурси; місце розташування; організаційна структура підприємства, а також такі елементи зовнішнього середовища: зовнішня та внутрішня державна політика, соціальні умови, структура робочої сили; економічні умови, природно-ресурсний потенціал, правове середовище, монополізація економіки, товарні ринки, ринкова інфраструктура.

Серед різних підходів до виділення чинників КСП підприємства, що наводять в літературі, найбільш комплексним вважаємо підхід Р.Фатхутдінова [9], який групує чинники на внутрішні (ресурсні, технічні, структурні, управлінські, ринкові й ефективності функціонування організації) й зовнішні та пропонує заходи з їх удосконалення для забезпечення КСП. До того ж вважаємо, що засади групування автором внутрішніх чинників є недостатньо чіткими. Крім того, автор переоцінює вплив підприємства на чинники зовнішнього середовища, адже очевидно, що якщо внутрішні фактори підлягають практично повному контролю підприємства, то на зовнішні воно може впливати лише опосередковано, тому пропоновані заходи із підвищення КСП підприємств за рахунок зовнішніх факторів можуть втілюватись переважно на макрорівні.

Керуючись працями [1, 2, 4, 9], систему основних факторів забезпечення КСП підприємства ми подали так як на рис. 1. Поділ чинників зовнішнього впливу на прямі та непрямі є достатньо умовним, оскільки чіткий критерій такого поділу виділити важко, й усі чинники тісно пов'язані між собою.

Пропоновану систему чинників доцільно використовувати зокрема для SWOT-аналізу, що власне і дає можливість у стратегії підприємства узгодити внутрішні сильні та слабкі ознаки підприємства з зовнішньою ситуацією на ринку, яку відображають потенційними зовнішніми загрозами і можливостями. До того ж варто відзначити, що поділ факторів забезпечення КСП на внутрішні й зовнішні здійснено лише за однією із ознак класифікації. Загалом ці фактори прокласифіковано за такими основними ознаками (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація чинників забезпечення КСП

Ознаки класифікації	Чинники
За середовищем впливу	Внутрішні, зовнішні
За рівнем впливу	Мікроекономічні, макроекономічні
За характером прояву	Явні, приховані
За можливістю передбачення	Випадкові, закономірні
За характером впливу	Негативні, позитивні, нейтральні
За можливістю вимірювання впливу	Невимірювальні, слабовимірювальні, вимірювальні
За динамічністю дії	Статичні, динамічні
За періодом впливу	Дискретні, безперервні
За ступенем складності	Одиничні, комплексні
За масштабом поширення	Загальні, специфічні
За можливістю управління	Керовані, слабо керовані, некеровані

Виділено такі специфічні чинники, що впливають на КСП вітчизняного машинобудування, на відміну від інших галузей економіки:

1. Машинобудування є надзвичайно чутливим до змін загальногосподарської кон'юнктури, першим реагуючи на економічні спади й останнім на підйоми;

2. Більшість машинобудівних підприємств у минулому були державними монополіями й відповідно сьогодні не готові до діяльності в умовах міжнародної конкуренції, оскільки раніше їх істотно захищала держава; мали високі питомі витрати виробництва; не несли значної матеріальної відповідальності за результати діяльності; прибуток від монопольно високих цін і створення штучного дефіциту надходив державі, а не підприємству, що не давало змоги розширювати, модернізувати виробництво й сприяло зростанню дефіциту;

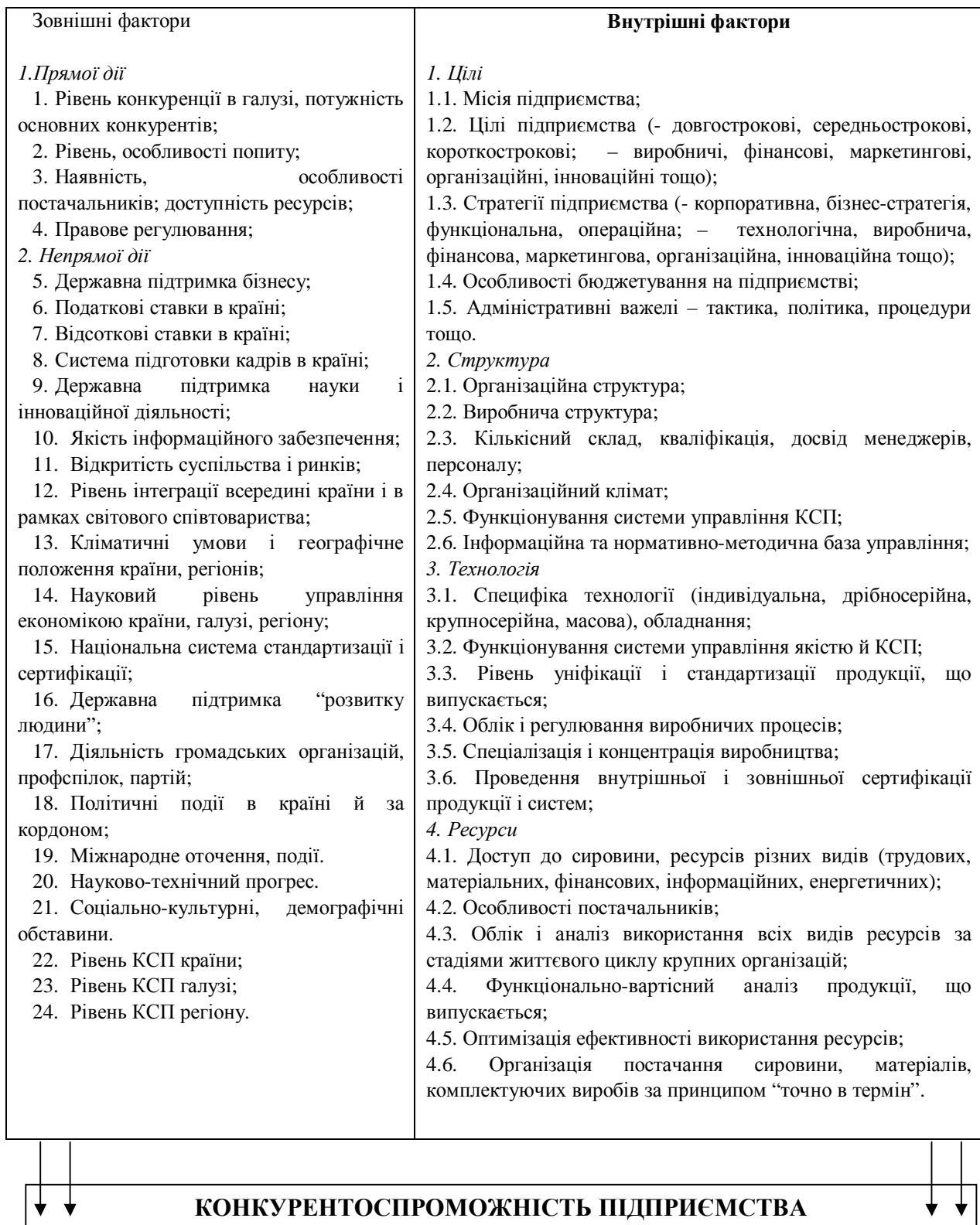

Рис. 1. Система факторів забезпечення КСП підприємства відповідно до середовища впливу

3. У машинобудуванні, як і виробництві інших товарів виробничого призначення до кінця 1980-х років існував централізований розподіл продукції і матеріальних ресурсів, а потреби ринку не враховувались, відповідно сьгодні маркетингова діяльність на машинобудівних підприємствах лише започатковується або є малоефективною;

4. Машинобудівна продукція, як правило, є інвестиційним товаром тривалого користування, що вимагає великих витрат споживання;

5. Виробництво машинобудівної продукції має тривалий виробничий цикл, відповідно підприємства потребують довготермінового кредитування і дуже чутливі до інфляції;

6. Машинобудівна продукція переважно є наукомісткою, тому її розроблення вимагає відповідної наукової і дослідно-конструкторської бази та значних витрат часу й коштів.

Як зазначається в Державній програмі розвитку машинобудування на 2006–2011 рр. [11], основними негативними чинниками для машинобудування України на сьогодні є: недостатня платоспроможність споживачів продукції; недосконалість механізму середньо- та довгострокового кредитування виробників і споживачів продукції та високі ставки кредитування; недостатня ефективність механізму часткової компенсації вартості складної техніки та фінансового лізингу; нерозвиненість інфраструктури ринку (відсутність реального моніторингу, дистрибуторської системи, фірмового технічного обслуговування); невідповідність галузі та структурування підприємств умовам вільної конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринку, насамперед щодо здатності швидко створювати і освоювати серійне виробництво конкурентоспроможної продукції; застарілість основних фондів, низький їхній технічний рівень, відсутність обладнання, придатного до переналагодження без значних витрат для впровадження ресурсозберігаючих технологій; низький кадровий потенціал; повільна адаптація підприємств машинобудування до роботи в ринкових умовах.

КСП більшості видів продукції невисока і переважно досягається за рахунок низької ціни. Негативним фактором є значна активність на внутрішньому ринку закордонних виробників. Сьогодні обсяг імпорту продукції машинобудування більш як в 1,5 раза вищий, ніж обсяг її експорту, і темпи збільшення обсягу імпорту значно перевищують темпи збільшення експорту — відповідно 25 і 12 відсотків. Потреби внутрішнього ринку в продукції машинобудування оцінюють у близько 4,7–5,1 млрд. грн.

Існуючі в галузі машинобудування виробничі потужності морально та фізично застаріли (70 відсотків обладнання експлуатується 15 і більше років, використовуються ресурсоемні технології) і не спроможні забезпечити необхідний обсяг виробництва. Велика кількість підприємств потребує масштабної реконструкції і технічного переоснащення з метою створення умов для виготовлення конкурентоспроможної продукції.

Інноваційна активність у галузі недостатня, насамперед внаслідок незначних обсягів фінансування, а також зменшення кількості науковців, зниження рівня їх кваліфікації. Лише близько 14 відсотків підприємств здійснюють інноваційну діяльність, хоча працює значна кількість наукових і конструкторських організацій.

Інвестиції в галузь машинобудування не відповідають потребам. Джерелами інвестицій є власні кошти підприємств (близько 70%), кредити банків (10%) та кошти державного бюджету (лише 5%). Враховуючи чинні нормативи, необхідного збільшення обсягу виробництва, існуючих виробничих площ та потреби у заміні застарілого обладнання, обсяг інвестицій, необхідних для розширення виробництва, оцінюють у 27–35 млрд. грн.

Загострилася і кадрова проблема, середній вік працівників на багатьох машинобудівних підприємствах перевищує 55 років, а також існує брак спеціалістів деяких нових професій, пов'язаних із створенням і застосуванням комп'ютеризованих виробництв, упровадженням високих технологій.

Негативно впливають і випереджаючі темпи зростання вартості матеріальних ресурсів, а також висока вартість кредитних ресурсів, яка досягає 18–25 відсотків річних. Оскільки середня рентабельність галузі становить 10 відсотків, то користуватися кредитними ресурсами можуть лише деякі підприємства. Це зумовлює малі обсяги інвестування, відсутність оборотних коштів, а отже – неповне використання можливостей для розвитку, низьку КСП, значну кредиторську заборгованість [11].

Аналіз тенденцій розвитку машинобудування в Україні, особливостей та чинників КСП української економіки дав можливість на основі “теорії ромба” М.Портера [12] та праць [5, 11, 13] виділити таку систему взаємопов’язаних факторів КСП вітчизняного машинобудування (рис.2).

Внаслідок такої специфіки досягнення КСП машинобудівних підприємств є достатньо складним порівняно з більшістю інших галузей економіки.

Аналіз чинників КСП детально досліджувався на машинобудівних підприємствах західного регіону України, згрупованих у три групи відповідно до Класифікації видів економічної діяльності: 1) виробництво машин та устаткування загального призначення, 2) виробництво машин та устаткування для сільського та лісового господарства, 3) виробництво інших машин та устаткування спеціального призначення. У кожній групі вибрано для аналізу шість провідних підприємств. Від 16,67% до 33,33% аналізованих корпорацій у різних групах не визначили прямих конкурентів. Лише 16,67% корпорацій визначили рівень впливу конкурентів як значний, окрім того, конкурентний вплив не зазначається жодною із корпорацій серед істотних проблем, які впливають на їх діяльність. Натомість, серед істотних проблем, що впливають на діяльність усіх груп машинобудівних корпорацій, їх керівники зазначили винятково фінансово-економічні або виробничо-технологічні (табл. 2) [14].

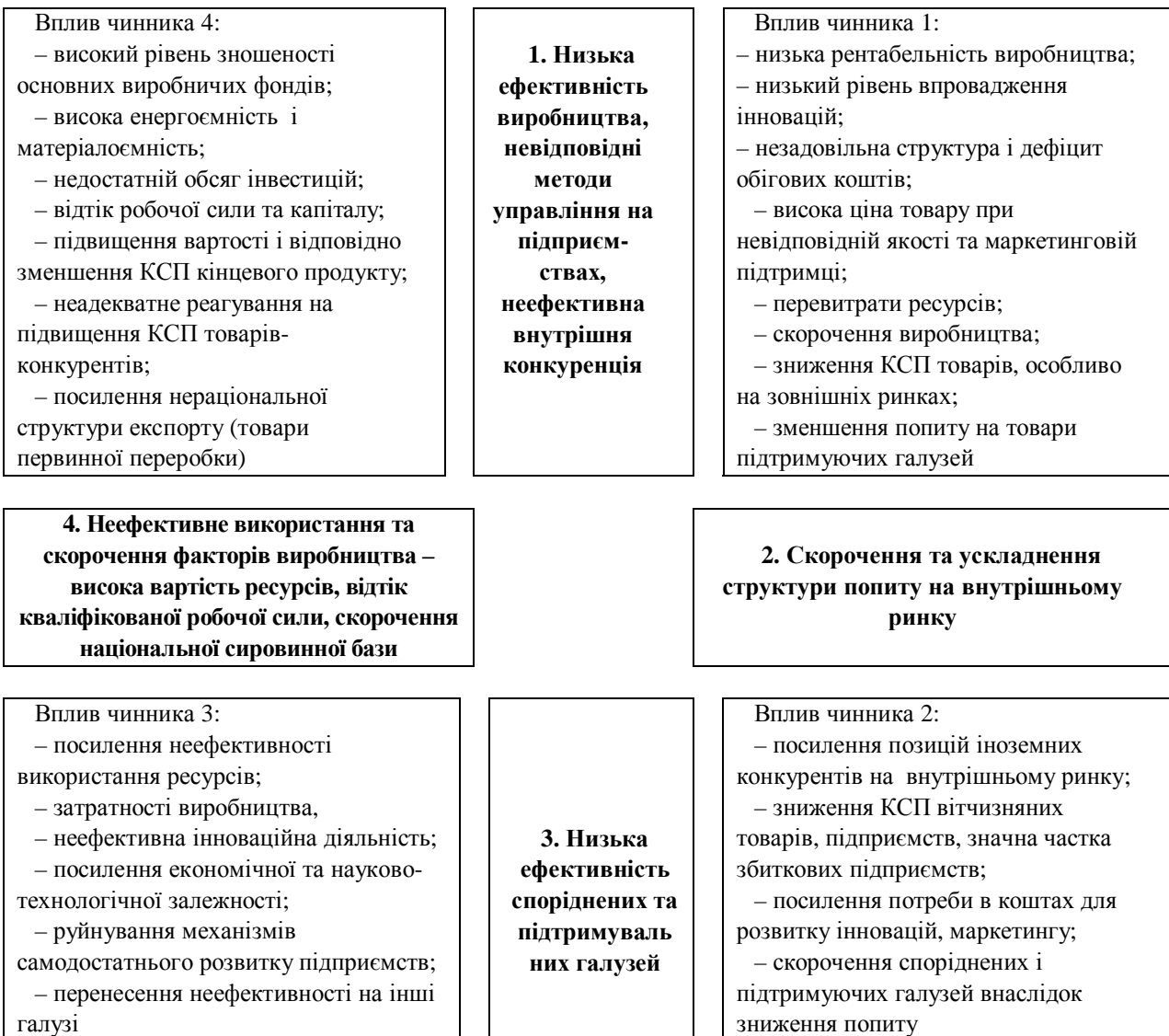

Рис. 2. Система факторів КСП українського машинобудування згідно з “теорією ромба” М.Портера

**Ступінь впливу факторів на діяльність машинобудівних підприємств
західного регіону України**

Фактори	Питома вага підприємств, %								
	1 група			2 група			3 група		
	Значний вплив	Середній вплив	Незначний вплив	Значний вплив	Середній вплив	Незначний вплив	Значний вплив	Середній вплив	Незначний вплив
Фінансово-економічні	50	33,33	66,67	-	16,67	16,67	66,67	-	16,67
Виробничо-технологічні	50	50	33,33	50	-	-	33,33	50	-

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття “фактори КСП підприємства” визначено як чинники внутрішнього й зовнішнього середовища підприємства, що впливають на його здатність підтримувати/підвищувати КСП на ринку. Такі чинники прокласифіковано за: середовищем впливу, рівнем впливу, характером прояву, можливістю передбачення, характером впливу, можливістю вимірювання впливу, динамічністю дії, періодом впливу, ступенем складності, масштабом поширення та можливістю управління. Виділено специфічні чинники забезпечення КСП вітчизняних машинобудівних підприємств, зокрема за допомогою “ромба Портера”. У подальших дослідженнях доцільно оцінити вплив чинників на КСП машинобудівних підприємств з використанням економіко-математичних методів та моделей.

1. Кузьмін О.Є., Горбаль Н.І. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства: Підручник. – Львів: Компакт-ЛВ, 2005. – 304 с., 2. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Основи менеджменту: Підручник. – К.: Академвидав, 2003. – 416 с., 3. Duncan, R.V. Characteristics of organizational environments and perceived environmental uncertainty // *Administrative Science Quarterly*, Vol. 17, pp. 313-27, 1972, 4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основи менеджмента: Пер. с англ. — М.: Дело, 1992. – 702 с., 5. Савчук-Поліщук Т. О. Конкурентоспроможність машинобудівної продукції на зовнішніх ринках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.05.01 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / Т. О. Савчук-Поліщук. – Донецьк, 2004. – 24 с, 6. Дяченко Т. О. Визначення конкурентоспроможності автотранспортних підприємств та стратегії її підвищення : Автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.07.04 “Економіка транспорту і зв’язку” / Т. О. Дяченко. – К., 2002. – 18 с. 7. Іващенко Г. А. Оцінка організаційно-економічних факторів формування конкурентоспроможності підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / Г. А. Іващенко. – Харків, 2005. – 20 с., 8. Нефедова О. Ефективність і конкурентоспроможність підприємств // www.nbuiv.gov.ua, 9. Фатхутдинов Р.А. Стратегический маркетинг. 2-е изд. – СПб: Изд-во “Питер”, 2002. – 448 с. 10. Борисов В., Жигин А., Абрамов М. Среда функционирования машиностроительного предприятия / *Экономист*, – 2000. – №8. 11. Державна програма розвитку машинобудування на 2006–2011 роки // Офіційний вісник України, 2006. – №16. – С.136–144. 12. Портер М. Конкуренція: Уч. пособие. – М.: Изд-во “Вильямс”, 2001. – 495 с. 13. Базилюк Я.Б. Умови формування і стратегія забезпечення конкурентоспроможності національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 21.04.01 “Економічна безпека держави” / Я.Б.Базилюк. – К., 2001. – 16 с. 14. Ільчук П.Г., Галелюк М.М. Особливості формування функціональних стратегій конкурентоспроможності машинобудівних корпорацій Західного регіону України // *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”*. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2007. – № 599. – С. 210–222.